

Návrh na uplatnenie ekologických hľadísk pri tvorbe nového obytného súboru Rača—Vajnory v rámci východného rozvoja Bratislavy

MÁRIA KOZOVÁ, EVA KALIVODOVÁ

Urbanizačné zásahy na území Bratislavy v posledných desaťročiach značne narušili prírodné prostredie, tvárnosť mesta, jeho historické jadro aj okolitú krajinu. Najdrastickejšie zásahy spôsobilo územné rozširovanie niektorých výrobných podnikov (Slovnaft, CHZJD a pod.) a tzv. komplexná bytová výstavba, ktorá sústreďuje nadmerné množstvo bytov, a tým i obyvateľov v obytných sídliskách. Výstavba v Bratislave — ale aj v ďalších mestách ČSFR doteraz nedostatočne rešpektuje prírodné, kultúrne, historické, estetické a sociálne aspekty. V rámci urbanistických a architektonických štúdií sa dôsledne neuplatňujú prírodné a krajinárske danosti. Štúdiám nepredchádzajú komplexné ekologicko-sociálne zhodnotenia. Ekológovia, ako sa to už dlhé roky zdôrazňovalo, dostávajú na posúdenie už hotové urbanistické štúdie bez predbežného krajinnoekologického výskumu. Ekologické a biologické pracoviská takto nemajú možnosť zasahovať do urbanistických návrhov už v priebehu ich tvorenia. Najodstrašujúcejším príkladom sú petržalské sídliská v piatom bratislavskom obvode, ktoré už aj v minulosti kritizovali a diskutovalo sa o nich.

V roku 1989 — v súlade s koncepciou tzv. „východného“ rozvoja Bratislavy, vypracoval Stavoprojekt v Bratislave prípravné práce na územnoplánovacia dokumentáciu sídelného útvaru Rača—Vajnory. Už v rámci prípravných prác sa konštatuje, že „krajinnej ekológii sa doteraz venovala malá pozornosť. Týka sa to najmä charakteristiky a klasifikácie zelene, jej biologicko-dendrologického hodnotenia, ako aj druhového a typového zatriedenia. Na po-

súdenie životného prostredia vo vzťahu s ekológiou sú to závažné komponenty na riešenie ďalšieho postupu“.

V rámci nadväzujúcej **Urbanistickej štúdie pre územný plán sídelného útvaru Rača—Vajnory** (Kolektív, 1989) Stavoprojekt Bratislava objednal vypracovanie ekologickej štúdie. Na spracovaní ekologickej štúdie sa zúčastnil široký interdisciplinárny kolektív pracovníkov SAV (Ústav experimentálnej biológie a ekológie CBEV SAV, Geografický ústav CGV SAV, Národopisný ústav SAV), Prírodovedeckej fakulty UK, ochranárskych inštitúcií (Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny, Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody) a Slovenského hydrometeorologického ústavu, ktoré rešpektovali všetky prístupné materiály aj vlastné terénne výskumy v záujmovom území (Kolektív, 1989).

Ekologické hľadiská pri tvorbe nového obytného súboru Rača—Vajnory (časový horizont 2010—2030)

Návrh výstavby sme posudzovali podľa vlastnej koncepcie, v ktorej sme sa usilovali načrtnúť smer tvorby ideového návrhu ekologicky optimálneho využívania prostredia s prihliadnutím na zabezpečenie starostlivosti o životné prostredie a zachovanie neobnoviteľných prírodných hodnôt.

V ekologickej štúdii sme vychádzali z hlavných smerov ekonomického, sociálneho a územného rozvoja Bratislavy do r. 2010, z **Konceptu územného plánu Bratislavy**, ktorý vypracoval Útvar hlavného architekta r. 1988, z **Koncepcie starostlivosti o životné prostredie v okrese Bratislava-vidiek do r. 2000**, **Generelu urbanistického ekologického rozvoja okresu Bratislava-vidiek** (spracovaných v URBIONE r. 1987 a 1989), podkladových materiálov Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody aj Mestského výboru Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny. Tieto materiály sme overili v teréne a doplnili sme ich botanickými a zoológickými výskumami významných lokalít predmetného územia. Podľa terénnych výskumov sme vypracovali základnú analýzu územia so zameraním na najvýznamnejšie lokality záujmového priestoru a na vybrané skupiny rastlín a živočíchov, charakterizujúce rôznorodosť biotopov v tejto oblasti. Analýzy mali predbežne zhodnotiť územia podľa prístupných materiálov a poukázať na existujúce významné prírodné a kultúrne hodnoty územia.

V záujmovom území sa nachádza niekoľko významných lokalít a chránených prírodných výtvorov (obr. 1). Sú to predovšetkým navrhované chránené vodné plochy a ich brehová vegetácia, niektoré vodné toky, zvyšky starých kultúr, kriačiny na poľnohospodárskej pôde a okrajové lesy CHKO Malé Karpaty. Konkrétne sú to (obr. 1; čísla v zátvorkách zodpovedajú číslam na obr.) — chránené prírodné výtvory (CHPV):

- Prítok Gaštanového hájika na Žabom majeri predstavuje (1) vodný biotop (v súčasnosti znečistený) s výskytom chránených druhov obojživelníkov, vodného hmyzu a chránených druhov vodných rastlín.
- Jazero Kalná s brehovými porastmi je lokalita chránených druhov vodných rastlín, vodných vtákov a obojživelníkov (2).
- Kanále na Pántoch fungujú ako refúgium živočíchov a skvalitňujú krajinu líniovou zeleňou (3).
- Šprinčov majer zahŕňa rybník, lesík a močiar (v jarných mesiacoch). Vodná plocha slúži ako významné refúgium živočíchov, najmä vtákov a obojživelníkov (4).
- Vajnorská dolina s okrajmi lesa a kamennými runami s porastom dubín a dubovo-hrabín, je význačná výskytom chránených druhov rastlín, lišajníkov, machov a živočíchov. Územie je trvalým výskumným stacionárom Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave (5).
- Údolie Račieho potoka sa navrhuje na ochranu výskytu chránených druhov vodných rastlín a živočíchov (6).
- Stará tehelná je izolovaná lokalita v ochrannom pásme ŠPR Jurský šúr. Predstavuje ju vodná plocha s výskytom chránených druhov živočíchov, vodných a mokradných rastlín (7).

K prírodným výtvorom a ekologicke významným lokalitám zaraďujeme aj historickú štruktúru vinohradníckej krajiny (HŠVK) a historické jadrá aglomerovaných obcí. Patria sem:

- Táborky a Hovnáre, ktoré sú jedinečnou ukážkou vzácnjej historickej štruktúry starých vinohradov s prelínaním zvyškov teplých dúbav, rún a medzí. Vzhľadom na vysokú prírodnú a estetickú hodnotu treba túto lokalitu zachovať ako ukážku rovnováhy všetkých zložiek prírody na antropogénne pozmenenom území (5a).

- Záhumenice—Nová hora—Kopaničiarska predstavujú mozaiku zachovaných zvyškov tradičných starých vinohradov a záhrad, v priamej nadväznosti na historické jadro Rače. Lokalita sa navrhuje vyhlásiť za stálu študijnú plochu v území, ktoré predstavuje vstupný koridor do CHKO Malé Karpaty (8).

- Historické jadro Rače zahŕňa 5 celkov navrhovaných na samostatné vyčlenenie. Sú to: vilové secesné stavby zo začiatku 20. storočia v prechodnej zóne medzi vlastným historickým jadrom a tzv. novou Račou; najstaršia časť obce (Horný koniec) s tradičnou ľudovou vinohradníckou architektúrou s dvoma kostolmi; domkárske ulice (Hakle) zachovávajúce tradičný typ starej chudobnej štvrte z konca 19. a začiatku 20. storočia; tzv. Dolný koniec (Židovňa) z konca 19. a začiatku 20. storočia a typ starej robotníckej štvrte s lisovňou (19., 20. storočia) (9).

- Historické jadro Vajnor s oľnícko-vinohradníckymi domami a prvkami ľudovej architektúry (10).

Všetky tieto územia a lokality predstavujú cenné neobnoviteľné prírodné a kultúrne hodnoty, ktoré treba v celom rozsahu zachovať. Výstavba navrhovaného sídliska tak, ako sa pôvodne projektovala, by spôsobila ich devastáciu, resp. celkovú likvidáciu už v samom procese výstavby aj následne v dôsledku nadmernej koncentrácie obyvateľov. Zachovanie uvedených prírodných aj kultúrnych hodnôt v predmetnom území vyžaduje preto opatrenia nielen na eliminovanie priamych negatívnych zásahov na chránenej ploche, ale aj v návrhoch nových činností v krajine, kde treba rešpektovať požiadavky vyplývajúce z ochrany všetkých významných lokalít (Kozová, Izakovičová, Kalivodová, 1989). Podľa dostupných údajov a výsledkov terénnych výskumov možno totiž už v tejto fáze konštatovať, že výstavba v takom rozsahu, ako sa plánuje, by deštruktívne zasiahla do biologickej stability celého územia, do životného cyklu všetkých tu žijúcich živočíchov a rastúcich rastlín. Biologickú hodnotu územia dokresľujú, napr. aj ornitologické výskumy. Ich výsledkom je konštatovanie, že z celkového počtu vtákov zistených na území Veľkej Bratislavy sa v sledovanej oblasti vyskytuje až 53,5 %. Zo 115 druhov zistených zástupcov je 84 chránených a 30 z nich sa nachádza v Červenej knihe ohrozených druhov ČSFR (Sedláček a kol., 1988). Dôsledky výstavby by sa prejavili nielen zmiznutím týchto ohrozených druhov vtákov, ale aj iných hospodársky významných druhov živočíchov a vzácnych rastlín.

Vychádzajúc z doterajších výskumov na území Bratislavy i iných urbanizovaných komplexov Slovenska môžeme predpokladať, že silný antropogénny tlak na okolité prostredie, ktorý možno v prípade rozsiahlej výstavby očakávať, a úprava hydrologických pomerov na území (odvodnenie) by negatívne ovplyvnili aj ŠPR Šúr, nachádzajúci sa tesne za hranicou bratislavského katastra. Škody, ktoré by vznikli v prírode okolia Bratislavy, sú nevyčísľiteľné vzhľadom na skutočnosť, že ŠPR Šúr je významná v celoeurópskom meradle. Unikátne rastlinné a živočíšne spoločenstvá, ktoré sa na území Šúrskeho lesa, ako aj v príľahom Panónskom háji nachádzajú, nemajú v našej republike obdobu. Akékoľvek narušenie tejto lokality zasiahne silne do genofondu rastlín i živočíchov ČSFR. Aj historické krajinné štruktúry v sledovanom území tvoria z hľadiska zachovania neobnoviteľných kultúrnych hodnôt limitujúci priestor na všetky činnosti. Predstavujú špecificky

Vajnory

Rača

ČSD

6

5

5a

4

3

9

8

7

10

2

1

IBV

IBV

V

V

Z

KBV

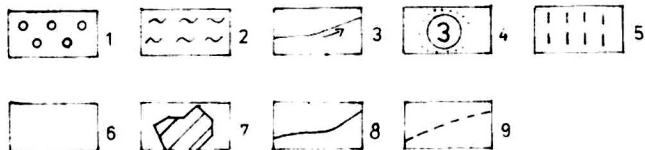
R

KBV-IBV

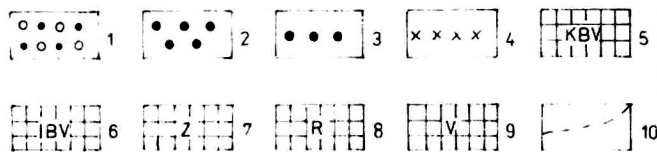
KBV

Legenda

Súčasný stav:

Návrhy:

ohraničený a priestorovo sa neustále zmenšujúci subtyp krajinných štruktúr ako celku. Možno ich aj charakterizovať ako nehnuteľnú časť dedičstva so zreteľným uplatnením v priestore. Oblasť historických štruktúr krajiny predstavuje azda najohrozenejšiu sféru spomedzi všetkých súčastí krajiny či životného prostredia (Huba a kol., 1988).

Ideový návrh na ekologicky optimálne využívanie územia

Vychádzajúc z týchto biologických, krajinných a kultúrnych priorít skúmaného územia sme navrhli vlastnú ideovú koncepciu výstavby uvažovaného sídelného útvaru Rača—Vajnory. Svoj návrh sme zobrazili v mapovom vyjadrení (1 : 10 000), ktoré ukazuje našu predstavu o rozmiestnení činností v uvedenej oblasti pri zachovaní všetkých prírodne aj krajinársky významných lokalít. Návrh je v zjednodušenej forme vyjadrený na obr. 1. V návrhu vychádzame z predpokladu, že v prípade perspektívneho rastu Bratislavy v časovom horizonte r. 2010—2030 je priestor medzi Račou a Vajnorami jeden z najperspektívnejších, a preto ho treba výhľadovo rezervovať na tieto účely. Na tieto ciele treba však postupne z neho aj z blízkeho okolia vymiestňovať funkcie, ktoré sú v rozpore so zdravým životným prostredím. Týka sa to predovšetkým vymiestnenia, resp. reprofiliácie škodlivých prevádzok Chemických závodov J. D., ako aj nepripustenia výstavby škodlivých výrob v posudzovanom priestore ani v jeho susedstve.

Pred vypracovaním konkrétnej urbanistickej koncepcie treba zabezpečiť komplexnú a dôslednú inventarizáciu všetkých zachovaných kultúrohistorických, psychosociálnych, environmentálnych aj úžitkových hodnôt daného územia. Týka sa to najmä existujúcej autentickú historickej, architektonicko-urbanistickej štruktúry Rače, ktorá predstavuje takmer dokonale vyformovanú a ucelenú štruktúru viacgeneračne vytvorených sociálnych väzieb na prostredie. Podobne treba zabezpečiť monitorovanie floristicky a faunisticky významných lokalít na získanie podkladov na návrhy ochrany.

Výsledkom našej koncepcie je návrh satelitného mestečka, kontinuálne nadväzujúceho na existujúcu zástavbu Rače a Vajnory (obr. 1), v ktorom by sa skĺbili prvky vidieckeho a mestského bývania. V tomto zmysle zamietame aj vysokopodlažnú komplexnú bytovú výstavbu a odporúčame plánovať nízkopodlažné (2- až 4-poschodové) obytné domy s umožnením rozsiahlejšej individuálnej bytovej výstavby. Do nášho návrhu sme zakomponovali aj požiadavky obyvateľov na plnohodnotné využitie voľného času v súlade so zachovaním prírodne významných daností územia.

Pri vypracovaní našej koncepcie na riešenie obytného súboru Rača—Vajnory sme chceli predovšetkým zdôrazniť potrebu zabezpečiť dôsledný ekologický prieskum v dostatočnom časovom predstihu. Našou vlastnou návrhovou koncepciou sme sa usilovali poukázať na rozdiely vo výslednom efekte, vychádzajúce z ekologických priorít, zdôrazňujúcich nároky na zdravé obytné prostredie v súlade so zachovaním prírodných a kultúrnych hodnôt v porovnaní s doteraz koncipovaným a chápaným plánom výstavby veľkých obytných súborov.

Literatúra:

- Huba, M. a kol., 1988. Historické krajinné štruktúry, Ochrana prírody, odborná príloha, Spravodaj MV SZOPK Bratislava, 61 pp.
- Kolektív, 1989: Zásady starostlivosti o životné prostredie — ekologická štúdia: In: Sídelný útvar, Rača — Vajnory, Urbanistická štúdia ÚPN — Z, Stavoprojekt, Bratislava, p. 144—212.
- Kozová, M., Izakovičová, Z., Kalivodová, E., 1989: Ekologické zásady pri projektovaní nových obytných súborov, príklad územia Rača—Vajnory, Zb. „Konferencia o ekológii a urbanizme“, ECOUR' 89, Žilina, p. 237—245.
- Sedláček, M. a kol., 1988: Červená kniha ohrozených a vzácnych druhů rostlin a živočichů ČSSR 1. Ptáci, SZN, Praha, 176 pp.
- Stavoprojekt, 1989: Sídelný útvar Bratislava, Vajnory—Rača. Přípravné práce pro ÚPD. Bratislava, 132 pp.